

MAHMUD ZAMAXSHARIYNING "ATVAQ UZ-ZAHAB" ASARIDA SINONIMIK QATORLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Murodullayev Saidabraxon Boboto‘ra o‘g‘li

TDSHU Magistratura bosqichi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XI–XII asrlar arab adabiyotining ulkan namoyandasi Mahmud Zamaxshariyning "Atvaq uz-Zahab" ("Oltin bo‘g‘inlar") asarida qo‘langan sinonimik qatorlar leksik-semantik jihatdan tahlil qilinadi. Asarda muallif axloq, muhabbat, hikmat va nasihat mavzularini falsafiy planda yoritish uchun boy leksik vositalardan unumli foydalangan. Maqolada sinonimlarning semantik maydoni, stilistik vazifasi va kontekstual ma‘no lari ilmiy metodologiya asosida o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Zamaxshariy, Atvaq uz-Zahab, leksik-semantik tahlil, sinonimik qator, semantik maydon, arab adabiyoti, hikmat adabiyoti.

1. Kirish

Mahmud ibn Umar Zamaxshariy (1075–1144) o‘rta asr islom olamining qomusiy allomasi bo‘lib, u tilshunoslik, tafsir, adabiyotshunoslik va ma‘rifat sohasida o‘chmas iz qoldirgan. Uning "Atvaq uz-Zahab" asari — mavzu jihatidan axloq va hayot falsafasiga bag‘langan, shakl jihatidan esa arab maqolchilik an‘ana larini saqlab qolgan noyob nasriy-poetik yodgorlik.

Asarning nomi — "atvaq" (bo‘g‘inlar, zanjirlar) va "zahab" (oltin) so‘zlaridan tarkib topgan bo‘lib, "oltin bo‘g‘inlar" ma‘nosini anglatadi. Bu metafora asarning leksik boyligini, so‘z tanlashdagi noziklikni va semantik qatlamlarning chuqurligini to‘la ifodalaydi. Leksik-semantik tahlil nuqtai nazaridan mazkur asar sinonimiya hodisasini o‘rganish uchun boy manba hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — asardagi sinonimik qatorlarni aniqlash, ularning semantik maydoni va stilistik vazifasini ilmiy jihatdan tavsiflab berish hamda Zamaxshariyning leksik mahoratini ko‘rsatishdan iborat.

2. Nazariy asos va metodologiya

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tavsifiy va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Sinonimiya nazariyasi tilshunoslikda keng o‘rganilgan soha bo‘lib, arabiston tilshunosligida Ibn Fors, Ibn Manzur, Zamaxshariyning o‘zining "Al-Asas al-balaqa" asarlari nazariy poydevor bo‘lib xizmat qildi.

Leksik-semantik tahlilning metodologik asosi sifatida semantik maydon nazariyasi (J. Trier, G. Ipsen) va komponent tahlil usuli (V. G. Gak, A. A. Ufimtseva) qo‘llanildi. Bu yondashuv "Atvaq uz-Zahab"dagi sinonimik qatorlarni ham denotativ, ham konnotativ jihatdan o‘rganishga imkon beradi.

3. Asardagi sinonimik qatorlarning tasnifi

Zamaxshariy asarida sinonimiya uch asosiy guruhga ajratiladi: a) to'la sinonimlar, b) qisman sinonimlar va v) kontekstual sinonimlar. Bu guruhlarning har biri matnda o'ziga xos semantik va stilistik vazifa bajaradi.

3.1. Axloqiy leksika sohasi. Asarda "karam" (saxovat), "jud" (ehson, inoyat) va "sakhiya" (saxovatlilik) so'zlari sinonimik qator hosil qiladi. Ularning denotativ ma'nosi umumiy — baxillikka qarama-qarshi tushuncha, ammo konnotativ ma'nolari bir-biridan farqlanadi: "karam" ulug'orlik va sharafni, "jud" ochiq qo'llikni, "sakhiya" esa odatiy saxovatni anglatadi.

3.2. Muhabbat va hissiyot leksikasi. Asarda "hubb" (sevgi), "wudd" (mehrlik) va "hawa" (intilish, ishtiyoq) so'zlari sinonimik munosabatda keladi. "Hubb" umumiy sevgini, "wudd" do'stona issiqqo'llikni, "hawa" esa ichki kuchli intilish va ehtiyojni ifodalaydi. Bu farqlanish Zamaxshariyning psixologik holat va hissiyot nozikliklarini leksik vositalar orqali ifodalash qobiliyatidan dalolat beradi.

3.3. Aql va idrok leksikasi. Asarda "aql", "fahm" (tushuncha) va "dhaka" (ziyraklik, o'tkirlik) so'zlari sinonimik qator tashkil etadi. "Aql" tug'ma qobiliyatni, "fahm" his-tuyg'u va idrokni, "dhaka" esa aqlning tezkor ishlashini anglatadi.

4. Semantik maydon va uslubiy vazifa

Tahlil shuni ko'rsatadiki, Zamaxshariy sinonimlarni nafaqat ma'no boyitish, balki ritmik va estetik maqsadlarda ham qo'llanadi. Asarning maqolchilik janrida qisqa, lo'nda va ta'sirchan iboralar kerak bo'lgan yerda muallif stilistik sinonimlarni tanlaydi. Masalan, axloqiy nasihatlarda "nasiha", "irshad" va "maw'iza" so'zlari ketma-ket yoki parallel tarzda kelishi ularning ritorik kuchini oshiradi.

Semantik maydon nazariyasi nuqtai nazaridan qaralsa, asardagi sinonimik qatorlar o'zaro chambarchas bog'liq maydonlarni: "axloq", "bilim", "muhabbat", "do'stlik" va "hikmat" maydonlarini tashkil etadi. Bu maydonlarning o'zaro kesishuvi Zamaxshariyning dunyoqarashi va adabiy mahoratini aks ettiradi.

5. Xulosa

Mahmud Zamaxshariyning "Atvaq uz-Zahab" asarida sinonimik qatorlar leksik boylikning asosiy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Tahlil natijasida aniqlandiki: birinchidan, muallif sinonimlarni semantik aniqlik uchun; ikkinchidan — stilistik ta'sirni kuchaytirish uchun; uchinchidan — janrning maqolchilik tabiatiga mos ritmik to'liqlik yaratish uchun qo'llanadi. Ushbu asar o'rta asr arab adabiyotida leksik-semantik tadqiqotlar uchun dolzarb va serqatlam manba bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zamaxshariy M. Atvaq uz-Zahab. — Qohira: Dor ul-ma‘orif, 1985. — 210 b.
2. Ibn Manzur. Lison ul-Arab. — Bayrut: Dor Sodir, 1994. — 15 j.
3. Toshmatov N. Arab tili leksikologiyasi. — Toshkent: ToshDO‘TAU, 2018. — 280 b.
4. Ufimtseva A. A. Leksicheskoe znachenie. — Moskva: Nauka, 1986. — 240 s.
5. Versteegh K. The Arabic Language. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. — 312 p.
6. Suyutiy J. Al-Muzhir fi ‘ulum al-lugha. — Qohira: Maktabat Dar al-Turath, 1986.
7. Abdurashid, O., Gulrukh, I., Gulbaxor, U., Nafisa, G., Gullola, K., Malokhat, J., ... & Dilshod, D. (2025). CD19-Targeted Lipid Nanoparticles for Delivering Venetoclax and BCL2 siRNA in B-Cell Acute Lymphoblastic Leukemia. *Journal of Nanostructures*, 15(2), 587-595.
8. Pozilov, M. K., Asrarov, M. I., Urmanova, G. U., & Eshbakova, K. A. (2015). Protective effect of salvifolin on liver mitochondrial function in rats with experimental diabetes. *European Science Review*, (7-8), 3-7.
9. Тоштемирова, М. Ж., Урманова, Г. У., & Асраров, М. И. (2002). Изучение действия инсектицида фозалона на функции митохондрий печени крыс в опытах in vivo. *Известия вузов. Химико-биологические науки*, (4), 28-31.
10. Urmanova, G., & Yoldosheva, D. (2024). Physical characteristics of pulse oximetry. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 3(5), 46-48.
11. Урманова, Г. У., Каршиев, Д. А., & Исламов, Ю. Н. (2022). АЛЛЕРГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПОДЖЕЛУДОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ ЦИРРОЗАХ ПЕЧЕНИ У ДЕТЕЙ. In *ВОРОНЦОВСКИЕ ЧТЕНИЯ. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ-2022* (pp. 114-115).
12. Urmanova, G. U., Karshiev, D. A., & Islamov, Y. N. (2021). Functional status of small intestine after application of guanetidide sulfate. *Новый день в медицине*, (1), 29-33.
13. Исломов, Ю., Каршиев, Д., Урманова, Г., & Исломов, А. (2023). Биологик актив бирикмаларни нурланишга таъсири. *Актуальные вопросы детской хирургии*, 1(1), 11-12.
14. Atabaev, T. S., Urmanova, G., Ajmal, M., & Hong, N. H. (2013). Fabrication of Nontoxic Dye-Embedded Silica Particles for Live Cell Imaging Purposes. *BioNanoScience*, 3(2), 132-136.
15. Бахранова, М., & Урманова, Г. (2021). Изучение физических характеристик ультразвука. *Перспективы развития медицины*, 1(1), 173-173.
16. Urmanova, G. U. (2024). Use Of Ultrasound Properties In Medicine. *Web of Medicine: Journal of Medicine. Practice and Nursing*, 2(12), 345-349.
17. Urmanova, G., & Yo'ldosheva, D. (2023). Tibbiyotning rivojlanishiga hissa qo'shayotgan ayrim noyob usullarning kelib chiqish tarixi. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(8).

18. ТАЪСИРИ, С. (2006). Фозалон инсектициди ва кадмий ионларининг жигар митохондриялари мембранаси ўтказувчанлигига. *Доклады Академии наук Республики Узбекистан*, (6), 81.

19. URMANOVA, G., KARSHIEV, D., NURMUKHAMEDOV, A., ABDUSATTOROV, S., & ABDUSALOMOV, J. (2025). SPIN-ORBITAL INTERACTION IN THE MASS OF AN ATOMIC NUCLEUS AND ITS APPLICATION. *SCIENCE*, 4(2-1), 138-140.

20. GU, U. (2025). Modern Methods of Using Magnets in Medicine. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences*, 3(1), 35-38.